

СЕКЦІЙНІ ДОПОВІДІ

УДК 027:001.9]:27-523.6(477.4)

Бергсма Богдана

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава

ORCID ID: 0000-0003-3712-3728

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК В ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

В статті розглядаються основні тенденції і напрями науково-інформаційної діяльності бібліотек в православних монастирях Центральної України. Роль та значення приватних бібліотек при монастирях: власники та репертуар збірань.

***Ключові слова:** освітній осередок, навчально-виховний комплекс, монастир, семінарія, монастирська бібліотека.*

Книга – одне з найбільших чудес, створеною людиною. З тих пір, як люди навчилися писати, своєю мудрістю вони довірили книгам. Книги відкривають нам світ, допомагають уявити минуле, заглянути в майбутнє. Історія книги тісно пов'язана з політичними і економічними подіями, історією ідей, історією релігії і життя людей. Усна передача – найдавніший спосіб передачі знань в історії людства. Після винайдення письма функцію передачі знань взяла на себе книга [8].

Монастирі забезпечували існування церковноприходських шкіл в українських містах і селах, сприяли поширенню богослужбової літератури і шкільних підручників, провадили власне літописання, були центрами православного місіонерства і просвітництва [3].

В кінці XVII-XVIII столітті в Центральній Україні попит на високу якість як світської, так і релігійної освіти та її відповідність кращим європейським зразкам. Осередками такої освіти стали на-

вчальні комплекси „чернечий монастир-семінарія”, зокрема – у Полтаві (Хрестовоздвиженський монастир – Слов’янська семінарія) і в Переяславі (Вознесенський монастир – Переяславська семінарія) [6]. Викладачі й старші семінаристи користувалися церковною літературою з бібліотеки монастиря та багатими бібліотеками архієпископів. Існувала диференціація навчання за здібностями: семінаристів, які „до навчання схоластичного латинського здадуться нездібними” навчали „чесного і політичного ремесла живописства, аптекарства, столярства і інших подібних”, проте вважалося, що всі вони „мають право в духовному чині церковне місце зайняти” [3].

Книжна культура України перебувала у прямій залежності від рівня та характеру освіти та книговидавничої справи й мала свою особливість. Діяли численні парафіальні школи, полкові та сотенні, колегіуми (Чернігівський, Харківський, Переяславський) та Києво-Могилянська академія. Вони забезпечували досить високий рівень гуманітарної за змістом освіти серед різних суспільних верств. У стінах колегіумів та академії під впливом курсів, що там читалися, формувалися читацькі інтереси, культивувалося бібліофільство [7].

Головну роль в інтелектуальному житті України відігравали книги, привезені з-за кордону. З книг, створених в Україні, особливо важливими були рукописні навчальні посібники, пісенники, історичні твори. Як книгозбірні установ, так і приватні, що формувалися в Україні, сприяли витворенню того інтелектуального клімату, що забезпечував даліше зростання попиту на книжку. Тим самим вони були істотним чинником у розвитку книговидання і книгарства.

Найбільш значна кількість книг зберігалася при монастирях, що на той час були основними осередками просвітництва і культури. Тут відкривалися школи, організовувалося зберігання та розповсюдження книг. Богоугодною та важливою справою вважалося також переписування книг. На думку М. С. Грушевського «запотребування в людях письмених було велике, не тільки для справ церковних, але й для практичного діловодства... Розмноження церков і монастирів вимагало великих мас книг для богослужіння, для читання в церквах, трапезах і т.д. Тодішнє списування вимагало багато часу і праці, і можемо собі уявити, скільки мусило займатись виготовленням хоч би найпотрібніших

книг» [1, с. 7]. По мірі накопичення книг та інших пам'яток писемності при монастирях відкриваються так звані «книжниці», «книгохранительниці» та «книжкові палати», тобто, кажучи сучасною мовою, бібліотеки. Однією з найбільш великих і значимих книгозбірень, яка мала у своєму активі багате зібрання давньоруських та перекладних творів, стала бібліотека Києво-Печерського монастиря.

Вже за часів святих Нестора та Феодосія Печерських при монастирі велися літописи, писалися і переписувалися книги. У його стінах сформувалося чимало видатних істориків, письменників, художників, понад 50 ченців стали єпископами. Велике значення мало введення у 1052 р. Студійного статуту, що вимагав від ченців постійного підвищення своєї богословської освіти. Послугуючись цим статутом у монастирі було передбачено посаду книгохранителя. У його обов'язки входило збирати ченців у вільні від роботи дні та видавати їм книжки для читання. Увечері, за відповідним сигналом, вони повинні були знову зібратися та повернути записані за ними книги. Окрім цього, книги читалися вголос під час монастирської трапези.

На превеликий жаль не збереглося хоч яких-небудь описів чи каталогів книг, що входили у книгозбірню монастиря. Тож про склад її фондів можна судити тільки по пам'яткам писемності, що збереглися до нашого часу. Незважаючи на те, що більшість книг були релігійної тематики, старолаврська бібліотека внесла великий внесок у розвиток вітчизняної культури та освіти. Вона не тільки накопичувала книги, а й сприяла їх розповсюдженню. Значну кількість рукописних книг у XIV-XVIII століттях було передано до бібліотек при Київському, Луцькому, Львівському, Острозькому, Чернігівському братствах та до Вінницької, Кам'янець-Подільської та Немирівської братських шкіл.

Подальше значне піднесення ролі лаврської бібліотеки, як і всього монастиря, відбулося у XVII столітті. Це був визначний час виникнення, осередку ченців-вчених (за підтримки архімандрита Єлисея Плетенецького) та заснування друкарні, що призвело до появи великої кількості нових книжок. Тож кількість книг у бібліотеці невпинно зростало. Багато із них були подаровані лаврськими архімандритами – Єлисеєм Плетенецьким та його наступниками.

На відомому плані Лаври А. Кальнофойського (1638 р.) уже зафіксоване спеціальне приміщення «Бібліотека для церковних руських і слов'янських книг». Своє захоплення цією бібліотекою висловив Павло Алепський, що супроводжував антиохійського патріарха в його подорожі у 1653 р. Він розповідає: «Тут є прекрасне приміщення для книгосховища, де знаходяться надзвичайно дорогі книги». Це підтверджує і автор «Історії русів: «В ній зберігалися великі тисячі книг рукописних і різних дорожочінних манускриптів, писаних на різних мовах, і багато між ними є таких, які і вченим тодішнім мужам не були відомі, а особливо усі записки і документи, що до історії правління слов'янських племен і царів до їх законів та устрою стосувались» [7].

Але надалі для Печерської бібліотеки настали не найкращі часи. Вона майже повністю згоріла під час великої пожежі 1718 року. Але й на цьому її біди не скінчилися. Незважаючи на всі відчайдушні спроби поновити роботу бібліотеки у 1732 р. її спіткало нове лихо. За надрукований без згоди з церковним керівництвом твір Стефана Яворського «Камінь віри» Синод звелів зібрати всі екземпляри книги і закрити їх у бібліотечній кімнаті. Таким чином, бібліотека ще десять років простояла опечатаною і тільки у 1741 р. лаврський архімандрит Тимофій Щербацький домогся дозволу знову її відкрити.

До бібліотеки почали надходити книги з приписаних до Лаври монастирів, церков та скитів, Китаївської та Голосіївської пустиней, а також з приватних колекцій. Вихідці з печерської братії досить часто відписували у заповітах книги на користь монастиря. Багато книг передавалося і з лаврської друкарні. Окрім цього, виділялися суттєві кошти на придбання українських, російських та західноєвропейських видань [7].

Десь у середині XVIII століття у Лаврі з'являється така посада як бібліотекар. Відомі навіть деякі прізвища осіб, які займали цю посаду та складали реєстри книг: Феофілакт, Анатолій Смирницький, Авксентій Галинський, Микола Ржаніцин та ін.

У 20-60-х роках XVIII століття була знову упорядкована бібліотека Печерського монастиря. Розміщувалася вона на хорах Успенського собору, а після 1745 р. значна частина її була розташована на другому поверсі Великої лаврської дзвіниці. На початок XX століття фонд бібліотеки становив близько 30 тисяч

томів. Серед них було більш ніж 400 рукописів: 276 слов'яно-російських, 133 латинських, 4 польські, 2 грецькі. Біля 50 рукописів датувалися XIV-XVI ст. Окрім книг бібліотека мала карти, плани, малюнки, журнали, газети, а також великі колекції старовинних нот та кунштбуток (художніх альбомів іконописної майстерні). Звичайно, значну частину фонду складали релігійно-богословські твори, але були тут також книги і з інших наукових дисциплін: історії, філософії, економіки, мовознавства та літературознавства, математики та природничих наук, сільського господарства.

Усе це стало відомим завдяки тому, що у 1903 році був складений картковий каталог на фонд бібліотеки, що було на той час новинкою, а у 1908-1912 роках вийшов з друку двотомний систематичний каталог, упорядником якого став тогочасний бібліотекар та ігумен Михайло Тростянецький [7].

Окрім цієї загальномонастирської книгозбірні на теренах Лаври у 1907-1910 роках розпочала свою роботу ще одна бібліотека – митрополита Флавіана. Добре облаштована та укомплектована, багатопрофільна, вона більше відповідала вимогам часу та стала доступною для ширшого кола користувачів. Для неї у 1907-1914 роках був споруджений та облаштований спеціальний будинок. Автором його проекту став архітектор Є. Ф. Єрмаков. Він же особисто займався дизайном інтер'єру та проектував розміщення стелажів. При вході був розташований гранітний постамент, зроблений майстрами на чолі з І. Дрекслером.

Таким чином, бібліотека продовжила кращі традиції книгозбирання, які століттями плекалися у Лаврі. Але суттєвою відмінністю її роботи від монастирських бібліотек стало те, що вона не тільки зберігає документи, а й проводить велику копітку науково-методичну та науково-бібліографічну роботу, вивчає свої фонди та популяризує їх. Найбільш цінні і цікаві видання потрапляють до відділу стародрукованих, рідкісних та цінних книг, що з 1964 р. гостинно приймає у себе широкий загал користувачів – від студентів та семінаристів до кандидатів та докторів наук. Саме тут зберігається давній „Помянник” Києво-Печерської Лаври. З часу його написання пройшло вже близько 500 років (за С. Т. Голубевим, приблизно 1483-1526 рр.). Цей надзвичайно цінний у багатьох відношеннях рукопис, вартий цілої бібліотеки, є важливим документом своєї епохи. Нещодавно, за допомогою фахівців Києво-Печерського заповідника, книга була відреставрована.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ, 1991-1998.
2. Де навчався І. П. Котляревський та хто був у числі його учителів? / В. Н. Жук, Т. П. Пустовіт, М. А. Фісун та ін. *Наш рідний край (З історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період)*. Полтава : Друкарня вид-ва «Полтава», 1991. Вип. 12. С. 24–36.
3. Жук В. Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події. Полтава : АСМІ, 1997. 246 с.
4. Климов В. Українські православні монастирі та чернецтво: позиція в національній історії: монографія / Національна академія наук України, інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2008. 879 с.
5. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785): опыт церковно-исторического исследования Владимира Пархоменко. Полтава, 1908. 178 с.
6. Марченко О. І. Збирання та збереження книг на теренах Києво-Печерської Лаври. URL: <http://vuam.org.ua/uk> (дата звернення: 20.07.2018).
7. З історії книги та бібліотек. URL: <http://library.vspu.edu.ua/html/ist1.htm> (дата звернення: 16.07.2018).

Bohdana Berhsma

Main Trends and Directions of the Scientific and Information Activities of the Libraries in the Orthodox Monasteries of Central Ukraine

The article deals with the main tendencies and directions of scientific and informational activity of libraries in the Orthodox monasteries of Central Ukraine. The role and significance of private libraries in monasteries: owners and repertoire of collections.

Key words: *educational center, educational complex, monastery, seminary, monastic library.*